

ספרים

היוצאים לאור

על-ידי

חברת מקיצי נרדמים

תשס"ג

ראשי החברה

הוועד הפועל בישראל (ירושלים)

עזרא פליישר

יושב ראש

חיים זלמן דימיטרובסקי

יעקב זוסמן

מרדכי עקיבא פרידמן

יונה פרנקל

ישראל משה תא-שמע

מזכיר כבוד

אורי ארליך

מזכיר

חברי כבוד

שניאור זלמן ליימן, ניו יורק
שמואל סירא, פריז
יוסף ינון (פנטון), פריז
שלמה קלמן רייף, קיימברידג
בנימין ריצ'לר, ירושלים
יהודה רצהבי, תל-אביב
אברהם שישא הלוי, לונדון
מנחם חיים שמלצר, ניו יורק

שמואל אשכנזי, ירושלים
מלאכי בית-אריה, ירושלים
זאב בן-חיים, ירושלים
חגי בן-שמאי, ירושלים
מאיר בניהו, ירושלים
משה גיל, תל-אביב
שלום טואטי, ירושלים
ישראל ייבין, ירושלים

אלף המגן

פירוש על אגדות מסכת מגילה
לר' שמריה בן אליהו האקריטי

RABBI SHEMARIA BEN ELIAHU HA-IKRITI

LIBER
ELEF HA-MAGEN

COMMENTARIUS IN PARTEM AGADICAM
TRACTATI MEGILLA

EDIDIT
PROLEGOMINIS NOTISQUE INSTRUXIT

AARON AHREND

SUMPTIBUS SOCIETATIS MEKIZE NIRDAMIM
HIEROSOLYMIS MMIII

אלף המגן

פירוש על אגדות מסכת מגילה
לר' שמריה בן אליהו האקריטי

ההדיר והוסיף מבוא והערות

אהרן ארנד

ספר זה יוצא לאור בסיוע

**משרד המדע התרבות והספורט, מינהל התרבות, האגף לתרבות ואמנות
הקרן למורשת יהדות ספרד על שם אהרן ורחל דהאן, ביוזמת נשיא אוניברסיטת בר-אילן
הקתדרה לתלמוד הבבלי על שם זולטן וליה גספר
המרכז לחקר התורה שבעל פה על שם אברהם משה נפתל ורעייתו חסיה לבית יפה**

מסת"ב 965-462-005-7

כל הזכויות שמורות לחברת מקיצי נרדמים

נדפס בישראל

בדפוס דף-נוי בע"מ, ירושלים

Printed in Israel

להורי היקרים

**פרופ' משה וברטה ארנד הי"ו
לחמישים שנות נישואיהם
עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו**

תוכן העניינים

11	הקדמה
	מבוא
15	פרק ראשון: ר' שמריה בן אליהו האקריטי וחיבוריו המשפחה. ר' שמריה. חיבוריו. מבט כרונולוגי. חיבורי ר' שמריה בדורות שלאחריו
35	פרק שני: ספר 'אלף המגן' הפרשנות השכלתנית לאגדות התלמוד. ביזנטיון. 'אלף המגן': זמנו ושמו. מטרתו. מעמדו. סדר כתיבת הפירושים. המבנה. הסגנון. נוסח התלמוד ב'אלף המגן'. חיבורים הנזכרים ב'אלף המגן'. מקומות הנזכרים ב'אלף המגן'
58	פרק שלישי: קווים לפרשנותו של ר' שמריה לאגדות התלמוד שבחי חז"ל. המקרא בשימוש חז"ל. תכני הפירוש. פרשנות שלא כפשט. פרשנות פילוסופית. פירושי מקרא. זיקתו של ר' שמריה לתורת הלשון. פרשנות אסטרולוגית
74	פרק רביעי: המהדורה עקרונות המהדורה. מפתח הסימנים
79	גוף החיבור
221	נספח א: פירושים נוספים של ר' שמריה על אגדות התלמוד
225	נספח ב: פירושים ביזנטיים נוספים לשתי אגדות מהתלמוד
	מפתחות
231	מפתח ספרי המקור
231	מפתח הקיצורים הביבליוגרפיים
238	רשימת כתבי היד
240	מפתח המובאות
243	מפתח כללי

הקדמה

בספר זה מתפרסם לראשונה שריד מהחיבור 'אלף המגן' על אגדות התלמוד של ר' שמריה בן אליהו האקריטי. ר' שמריה פעל במחצית הראשונה של המאה הי"ד, ומקום מושבו המרכזי היה באגריפון (=נגרופונטי) שבאי הגדול אובויה (Euboea) בדרום מערב הים האגאי.

במאה הי"ד היו בביזנטיון יוצרים יהודים בתחומים שונים, בפרשנות המקרא וספרות ההלכה (שאלות), בפילוסופיה, בקבלה ותורת הסוד, בשירה ובפיוט ובחכמת הלשון. הרבה מהחיבורים שכתבו לא נותרו בידינו, ואין הם ידועים לנו אלא מן ההפניות והרמיזות אליהם. חיבורו של ר' שמריה ההולך לפנינו בזה מלמד על החשיבות שיוחסה במקומו ובזמנו לאגדה התלמודית. לעומת זאת לימוד התלמוד הבבלי היה מצומצם שם בתקופה זו, ומשום כך קשה למצוא פירושים עליו.

ספרו של ר' שמריה 'אלף המגן' היה במקורו רחב היקף אבל לא נשתמרו ממנו אלא כמאה דפים המכילים את פירושו לאגדות פרק ראשון של מסכת מגילה. שריד זה הוא הפירוש הרצוף ביותר לאגדה התלמודית שנשתמר מביזנטיון, והעיון בו עשוי ללמד על שיטת פרשנות האגדה של מחברו ועל נושאים נוספים.

עבודתנו מתחלקת לשניים: בחלק הראשון, המבוא, נדון בקורות חייו של ר' שמריה ובחיבוריו ונתאר את חיבורו 'אלף המגן' ואת דרכו של ר' שמריה בפרשנות האגדה. בחלק השני נביא מהדורה שלמה של הפירוש כפי שנשתמר, בצירוף הערות וביאורים. בנספחות לחלק זה נביא פירושים לאגדות אחדות מהתלמוד, מחיבוריו האחרים של ר' שמריה ומשל חכם ביזנטי אחר.

אין למדוד פירוש כ'אלף המגן' באמת המידה שבה נמדדים פירושים קלסיים כפירושי רש"י או בעלי התוספות. אף על פי כן נודעת חשיבות בהוצאתו לאור, שכן הוא מתייחס לתחום שכמעט ולא זכה לעיון פרשני בחיבורים אחרים, הלוא הוא תחום אגדות התלמוד, והפירושים הכלולים בו חדשניים ומקוריים. מוסיפות על חשיבותו קדמותו ושייכותו לתחום התרבות היהודי-ביזנטי, אזור שהיצירה היהודית שבו לא נחקרה עדיין כראוי. תקוותנו היא שמחקרנו זה ימלא במעט את החלל הקיים בחקר תולדות ר' שמריה וספרו ויהווה נדבך נוסף בתיאור פרשנות האגדה התלמודית ובחקר היצירה הרבנית בביזנטיון במאה הי"ד.

רצוני להודות לכל אלה שעזרוני בכתיבת הספר הזה. אבי מורי ורבי פרופ' משה ארנד עבר על החיבור מתחילתו ועד סופו, והאיר את עיני בסתומות שנתלבטתי בפתרונן. פרופ' יוסף הקר, פרופ' דב שוורץ, מורי פרופ' יעקב ש' שפיגל ופרופ' ישראל מ' תא-שמע קראו את החיבור והעירו לי הערות חשובות. ידידי ר' יוסף מרציאנו תמכני גם הוא במספר הערות. סיוע קיבלתי מאת עובדי המכון לתצלומי כתבי-יד עבריים שליד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.

חברת 'מקצי נרדמים' נטלה על עצמה את הוצאת הספר. יושב ראש החברה, פרופ' עזרא פליישר, טרח לקרוא את חיבורי קריאה מדוקדקת והציע הצעות חשובות ומאלפות הן לתוכן דבריי הן לצורתם הלשונית, למיכנס ולסגנונם. מזכיר החברה, ד"ר אורי ארליך, טרח במסירות על הכנת הספר לדפוס.

גופים אחדים סייעו במימון הפקת הספר: הקתדרה לתלמוד הבבלי על שם זולטן וליה גספר, בראשות פרופ' יוסף תבורי; הקרן למורשת יהדות ספרד על שם אהרן ורחל דהאן בראשות פרופ' אפרים חזן; המרכז לחקר התורה שבעל פה ולהפצתה על שם א"מ נפתל ורעייתו חסיה לבית יפה ז"ל בראשות פרופ' צבי אריה שטיינפלד. הנהלת הספרייה של אוניברסיטת קמברידג' העניקה לי רשות לפרסם את החיבור. המחלקה לתלמוד של אוניברסיטת בר-אילן משמשת אכסניה למחקריי. לכולם נתונה תודתי.

בעת הדפסת הספר נפטרו שניים מדודיי, יוצאי קהילת 'הירש-ברויאר' בפרנקפורט. ר' יששכר רישרד אהרן (ארנד) נפטר ביום ה' באייר; היה תלמיד נאמן של הוגה הדעות ד"ר יצחק ברויאר, מפעילי 'החלוץ החרדי' של פועלי אגודת ישראל בשנות הארבעים, חבר משלחת השילומים של ממשלת ישראל לגרמניה, ולאחר מכן ממעצבי קהילת קלן המתחדשת על יסודות ההלכה. ר' דוד ארנד נפטר ביום י"ז בסיון, ישב בארץ ישראל למעלה מששים שנה; נהנה כל ימיו רק מיגיע כפיו כאיש בנקאות מומחה, ועם זאת חי חיי תורה אנטנסיביים כתלמיד חכם מובהק מתלמידי הרש"ז אויערבך, מדקדק בכל המצוות כאחד מצנועי חסידי אשכנז הקדמונים. זכר צדיקים לברכה.

כתיבת הספר נתאפשרה הודות לעזרתה המתמדת של רעייתי, איילת, אשר הקדישה את זמנה לגידול ילדינו, אורי-יצחק, שירה, יהונתן-שלמה ונעמה נ"י, שכדרכם של תינוקות, מבטלים את אביהם להוליכם לחמה ולצונן ולפייסם באגוזים' (רש"י, שבת לג ע"ב).

אהרן ארנד

ב"ה, תמוז תשס"ב
המחלקה לתלמוד
אוניברסיטת בר-אילן